

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ
الرَّحِیْمِ

دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی

**پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
زبان‌شناسی همگانی**

عنوان:

سهم فرهنگ شرق در مائده‌های زمینی آندره ژید
با تاکید بر فرهنگ و ادبیات ایران

استاد راهنما

دکتر حسن امامی

استاد مشاور:

سرکار خانم فریده فرهادی

گردآورنده

ملیحه زارعی

۱۳۹۰

تقديم به سعيد عزيزم

تقدیر و تشکر

با تشکر از استادان محترم دانشکده ی ادبیات دانشگاه بیرجند به ویژه استاد راهنمای ارجمند جناب آقای دکتر حسن امامی و استاد مشاور محترم سرکار خانم فریده فرهادی که مرا در انجام این پژوهش یاری نمودند.

چکیده

در میان اروپاییان فرانسوی‌ها هم در شناساندن، و هم در پیروی از اندیشه و فرهنگ ایرانیان پیشگام بودند. از جمله فرانسویانی که از این سرچشمه نوشید، آندره ژید نویسنده‌ی مشهور است. او که از کودکی با مطالعه‌ی کتاب هزارویکشب با شرق آشنا شد، در جوانی با مطالعه‌ی ترجمه‌های غزلیات حافظ و رباعیات خیام اثر *مائده‌های زمینی* را آفرید.

مفاهیم مشترک کتاب *مائده‌های زمینی* با اندیشه‌های ایرانی، پژوهشگران را بر آن داشته است که رد پای افکار بسیاری از جمله مانی، زردتشت، منوچهری، سعدی، جامی، عطار، حافظ و خیام را در این اثر جستجو کنند اما در این پژوهش نگارنده برآن است تا با تکیه بر شواهد موجود و بر مبنای اشاره‌های شخص ژید، دامنه‌ی نفوذ اندیشه‌های شرقی در این اثر را به به رباعیات خیام، غزلیات حافظ و کتاب مقدس قرآن محدود کند. لذا در ادامه به شیوه‌ی مطالعات تطبیقی با بررسی آغاز آشنایی اروپا و به ویژه فرانسویان با رباعیات خیام، غزلیات حافظ و کتاب مقدس قرآن، به تحلیل مفاهیم مشترک این آثار و بررسی انعکاس فرهنگ ایرانی در اثر *مائده‌های زمینی* ژید که به شیوه‌ی مستقیم و غیرمستقیم در حیطه‌ی واژگان و مفاهیم نمود پیدا کرده است خواهیم پرداخت.

واژه‌های کلیدی: شرق، غزلیات حافظ، رباعیات خیام، قرآن، آندره ژید، مائده‌های زمینی، ادبیات تطبیقی

فهرست مطالب

۱-۳

مقدمه

فصل اول

کلیات

۱-۱- مساله‌ی تحقیق

۵

۱-۲- اهمیت موضوع

۵-۶

۱-۳- پرسش‌های تحقیق

۶

۱-۴- فرضیه‌ی تحقیق

۶

۱-۵- روش تحقیق

۷

۱-۶- دلایل انتخاب مائده‌های زمینی

۷-۸

۱-۷- دلایل انتخاب ترجمه‌ی حسن هنرمندی

۸

فصل دوم

پیشینه‌ی مطالعات

۲-۱- پیشینه‌ی تحقیق

۱۱-۱۳

فصل سوم

مطالعات شرق شناسی در اروپا و فرانسه

	شرق شناسی در اروپا	۱-۳	۱۷-۲۱
فرانسه	شرق شناسی در	۲-۳	۲۱-۲۸
	شرق از نگاه ژید	۱-۲-۳	۲۸-۳۲
	شرح حال آندره ژید	۳-۳	۳۲-۴۰
آن	مائده های زمینی و سبک نگارش آن	۴-۳	۴۰-۴۲

فصل چهارم

آشنایی ژید با نمادهای فرهنگ و ادبیات ایران

اروپا	خیام در	۱-۴	۴۴-۴۷
خیام	ژید و	۱-۱-۴	۴۷-۴۹
اروپا	حافظ در	۲-۴	۴۹-۵۲
حافظ	ژید و	۱-۲-۴	۵۲-۵۵
اروپا	قرآن در	۳-۴	

قرآن در فرانسه	۱-۳-۴
	۵۸-۶۰
قرآن و ژید	۲-۳-۴
	۶۰-۶۲
بررسی ویژگی‌های سبکی و ساختاری قرآن کریم، غزلیات، رباعیات و مائده‌های زمینی	۱-۱-۳-۴
	۶۲-۶۴
تاملی بر می و مستی حافظ و خیام	۴-۴
	۶۴-۷۳
فصل پنجم	
بررسی تطبیقی سهم واژگان و نمادهای ادبی و فرهنگی فارسی در مائده‌های زمینی	
سنجش مقابله‌ای آراء کتاب آسمانی قرآن، رباعیات خیام و غزلیات حافظ با مائده‌های زمینی ژید	۱-۵
	۷۵
اسطوره سازی	۱-۱-۵
	۷۵-۷۶
طبیعت گرایی	۱-۲-۵
	۷۷-۸۰
صنعت تکرار	۳-۱-۵
	۸۰-۸۴
مفهوم وحدت وجود	۴-۱-۵
	۸۴-۸۵

حقیقت هستی	۵-۱-۵
	۸۴-۸۵
ضرورت یا عدم ضرورت عقل و اندیشه	۶-۱-۵
	۸۷-۹۰
تردید در جاودانگی	۷-۱-۵
	۹۰-۹۱
یادمرگ، ناپایداری جهان و فنا شدن	۸-۱-۵
	۹۱-۹۳
جبر و اضطرار در آمدن به دنیا و رفتن از آن	۹-۱-۵
	۹۳-۹۶
چیستی و فلسفه‌ی حیات (فلسفه‌ی پوچی یا نیهیلیسم)	۱۰-۱-۵
	۹۶-۱۰۹
فلسفه‌ی «اصالت لذت و دم گرای»	۱۱-۱-۵
	۹۹-۱۰۱
مفهوم مرگ اندیشی‌های خیام، حافظ و ژید	۱۲-۱-۵
	۱۰۱-۱۰۵
طنز تلخ اعتراض	۱۳-۱-۵
	۱۰۵
پرخاش علیه نظام موجود اجتماع و معتقدات خرافی	۱-۱۳-۱-۵
	۱۰۵-۱۰۸
پرخاش علیه سرنوشت طبیعی	۲-۱۳-۱-۵
	۱۰۸-۱۱۰

بی‌اعتمادی به نویدهای اخروی	۵-۱-۱۴-
	۱۱۰-۱۱۱
روشن‌بینی	۵-۱-۱۵-
	۱۱۱- ۱۱۲
مفهوم عشق	۵-۱-۱۶-
	۱۱۲-۱۱۵
استغنا و بی‌اعتنایی به دنیا	۵-۱-۱۷-
	۱۱۵-۱۱۷

فصل ششم

نتیجه‌گیری

۶-۱- نتیجه

۱۱۹-۱۲۳

کتاب‌شناسی

۱۲۳- ۱۳۴

مقدمه

زبان و ادبیات یک ملت هرگز نمی‌تواند مجرد و بدون تاثیر باشد. ادبیات هرملتی در ملل دیگر تاثیر کرده است و پیامد این تاثیرپذیری انتقال واژگان و نمادهای فرهنگی به عنوان ابزارهای انتقال هستند.

ادبیات ایران، نیز که نمایان‌گر روح اندیشه‌ی شرقی است، از دیرباز منبع بزرگ الهام ب رای هنرمندان و متفکرین دیگر سرزمین‌های جهان بوده است.

از جمله کسانی که به فرهنگ و ادبیات ایران گرایش داشته‌اند مردم فرانسه هستند. اندیشمندان فرانسوی که در طی اعصار به روش‌های گوناگونی با فرهنگ و ادبیات ایران آشنا شدند پیشگام در معرفی ادبیات ایران به جهان بوده‌اند.

در این رساله به آشنایی و تاثیرپذیری آندره ژید؛ یکی از نویسندگان قرن بیستم فرانسه، با فرهنگ و اندیشه‌های ایرانی که آفرینش اثر *مائده های زمینی* او تحت تاثیر واژگان و مفاهیم غنی فارسی را بدنبال داشت، پرداخته شده است. ژید که در خلق آثارش تحت تاثیر عوامل متعددی از جمله زندگی خانوادگی، اجبارهای مذهبی، بیماری، سفر، و مطالعات متعدد است به شیوه‌های گوناگونی سعی در بروز علاقه مندی خود به فرهنگ و ادبیات فارسی و نفوذ این گنجینه ی غنی بر اندیشه های خود دارد. شتله^۱ در مقاله ای با عنوان *مائده های زمینی و بریتانیا*^۲ می-نویسد: «سفر به بریتانیا؛ جایی که از هر طرف محصور دریاست و گشت و گذار در ساحل های آن، یادآور ساحل شرقی است که ژید در کتاب هزار و یکشب درباره ی آن خوانده بود و همواره رویای دیدار آن را داشت، تاثیر بسیاری در آفرینش *مائده های زمینی* و آثار دیگر دوره ی جوانی ژید داشته است» (مارتین، ۱۹۷۱: ۱۳).

نفوذ فرهنگ شرق در آثار ژید، انگیزه ی پژوهش‌های بسیاری در ایران بوده است. عمده ی این پژوهش‌ها دامنه ی نفوذ زبان و ادبیات فارسی را به طور کلی و در سطح تمام

^۱Chatelet Bernard

^۲Les Nourritures Terrestres et la Bretagne

آثار ژید بررسی می کنند. این درحالی است که تنها اثری که ژید در آن به واژگان و مفاهیم ادبی و فرهنگی فارسی به طور مستقیم اشاره می کند؛ کتاب *مائده های زمینی* است. ناگفته نماند که ژید در برخی آثارش از نام های "حافظ" و "خیام" یاد کرده است. این امر نگارنده را برآن داشت که بر پایه ی پژوهش های ارزشمند و هرچند محدود قبلی، انعکاس واژگان و نمادهای فرهنگی و ادبی فارسی را صرفا در این اثر نویسنده، یعنی کتاب *مائده های زمینی* او بررسی کند. چرا که جای خالی چنین پژوهشی احساس می شد. از طرفی در تحقیق های صورت گرفته درباره ی ژید و آشنایی او با ایران که بیشتر کارهای تطبیقی بوده اند، نکته ی مهم دیگری توجه نگارنده را به خود جلب نمود و آن اینکه : از آنجا که مفاهیم متعدد موجود در *مائده های زمینی*، خویشاوندی و نزدیکی بسیاری با شعر شاعران و اندیشه ی متفکران ایرانی از زرتشت و مانی گرفته تا عطار، جامی، منوچهری و سعدی دارد، دامنه ی پژوهش، پژوهشگران قبلی بسیار گسترده و بر پایه ی فرضیه های نامحتملی می باشند. اما در این پژوهش تلاش بر آن بوده که با تکیه بر شواهد موجود صرفا به بررسی، انعکاس آن دسته از مظاهر اندیشه های ایرانی در *مائده های زمینی*، پرداخته شود که خود ژید به آن اشاره نموده باشد. شواهد نشان می دهند که تنها، اندیشه های حافظ، خیام و کلام جان بشیر قرآن کریم در این دسته جای می گیرند. لذا با محدود نمودن دامنه ی پژوهش به این جنبه از عوامل تاثیر گذار یعنی "مطالعات ژید در زمینه ی فرهنگ و ادبیات ایران" شیوه ی کار به صورت زیر تعیین گردید:

در فصل اول ضمن ارائه ی کلیاتی از پژوهش، به ذکر دلایل انتخاب این کتاب و ترجمه ی صورت پذیرفته از آن

پرداخته شد. در فصل دوم پیشینه ی پژوهش‌های صورت گرفته مرتبط با موضوع این رساله ذکر شد. در فصل سوم ضمن ارائه ی تاریخچه ی مختصری از آغاز آشنایی اروپایان با ایران و سپس فرانسویان و به دنبال آن آندره ژید، مختصری از شرح حال و زندگی ادبی ژید ارائه شده و فصل سه با معرفی کتاب *مآئده‌های زمینی* و سبک نوشتاری آن به پایان می‌رسد.

در فصل چهارم به بررسی چگونگی آشنایی ژید با مظاهر فرهنگ و ادب ایرانی منعکس در اثر *مآئده‌های زمینی*، پرداخته شده است. پس از آن در فصل پنجم که بدنه ی اصلی رساله را تشکیل می‌دهد به تفکیک و تقسیم بندی شیوه های نمود فرهنگ و ادبیات ایران در این اثر پرداخته شده است. بدین منظور شیوه ی تاثیرپذیری ژید از اندیشه های ایرانی به دو دسته تاثیر پذیری مستقیم و غیر مستقیم در دو گستره ی معنا و لفظ، تقسیم شده است و در پایان در فصل ششم ضمن جمع بندی و نتیجه گیری بحث، پیشنهاداتی برای پژوهش بیشتر در این مورد ارائه شده است. امید است این تحقیق مقدمه ای برای پژوهش‌های گسترده تر در این زمینه باشد.

فصل اول

کلیات

۱-۱- مساله‌ی تحقیق

با توجه به آشنایی ژید با فرهنگ و ادبیات فارسی، پژوهش‌هایی جهت بررسی گستره‌ی این تاثیرپذیری انجام شده است. عمده‌ی این پژوهش‌ها همه‌ی آثار ژید را در بر می‌گیرند، در حالی که انعکاس اندیشه‌های ایرانی صرفاً و در سطحی گسترده در کتاب *مائده‌های زمینی* دیده می‌شود و ژید در آثار دیگر خود -به استثنای سخنرانی هایش- اشاره‌ای به

تاثیر زبان و فرهنگ ایران بر خود و آثارش ننموده است. بدین منظور در این رساله سعی بر این بوده است که با تکیه بر شواهد موجود به تفکیک میزان و شیوه ی نفوذ واژگان و نمادهای ادبی و فرهنگی فارسی بر اثر مائده های زمینی ژید پرداخته شود و تاکید بر این بوده است که دامنه ی بررسی صرفاً، به مواردی که خود ژید در این کتاب به آن‌ها اشاره نموده است محدود شود.

۱-۲- اهمیت موضوع

نوشته‌هایی از این دست نه تنها غنای واژگان زبان فارسی را یادآوری می‌کند بلکه، به بازیابی خودباوری نسل جدید نویسندگان و شاعران، یادآوری فرهنگ و اندیشه‌ی ملی و معرفی الگوی تفکر به نویسندگان تازه کار کمک می‌کند. انجام این امر به دستیابی به خودباوری ملی می انجامد که خود باعث حفظ زبان و ادب پارسی و در نهایت حفظ هویت ملی می‌گردد. چراکه پیام بلند اندیشمندان شرقی در برخورد با اندیشمندان برجسته‌ی غربی بهتر خود را نشان می‌دهد از همین رو بررسی تاثیر ادبیات فارسی در آثار نویسندگان برجسته‌ی غربی بیشتر ضرورت و اهمیت دارد. خالی از لطف نیست که در اینجا نقل قولی بیاوریم از احمد شاملو که درباره‌ی اهمیت آثار ژید در مقاله‌ی که درباره‌ی "چاپ ترجمه‌ی کتاب مائده‌های زمینی و کتاب سکه سازان" انتشار داده است، در پایان چنین می‌نویسد:

«برای ما که خودمان خیلی چیزها کم داریم، دست یافتن به این کتاب‌های بزرگ خیلی حرف است. ما از هنرمندی باید سپاس‌گزاری بسیار بکنیم. او این کتاب‌های بی‌نظیر را با محبت به ما هدیه کرده است، ما باید این کتاب‌ها را بخوانیم

و فراموش نکنیم که اگر این کتاب‌ها را نخوانده‌یم یریم خیلی چیزها را از دست داده‌ایم. آدمی که کتاب‌های ژید را نخوانده بگیرد، مثل این است که مسافری مسجد شیخ لطف‌ا... را ندیده از اصفهان بگذرد، چنین آدمی شایسته‌ی نام خود نیست. من او را به بی‌لیاقتی متهم می‌کنم (شاملو، ۱۳۳۵: ۴).

۱-۳- پرسش‌های تحقیق

در این راستا هدف آن است که به پرسش‌های زیر پاسخ داده شود:

- ۱- آشنایی ژید با فرهنگ و ادبیات ایران چگونه و با چه انگیزه‌هایی صورت گرفته است؟
- ۲- این آشنایی در مراحل مختلف تحول خود در چه جهت‌هایی سوق داده شده و به چه نتایجی منتهی شده است؟
- ۳- با توجه به مطالعات گسترده‌ی ژید در فرهنگ و ادبیات شرق، چگونه می‌توان دامنه‌ی این تاثیرپذیری را به مفاهیم موجود در کتاب مقدس قرآن، رباعیات خیام و دیوان حافظ محدود نمود؟

۱-۴- فرضیه‌های تحقیق

- ۱- ژید که با زبان فارسی آشنایی نداشته است، با مطالعه‌ی ترجمه‌های گوناگون آثار ادبی فارسی، با فرهنگ و ادبیات ایران آشنا شده است.
- ۲- ژید با بهره‌گیری از واژگان و نمادهای فرهنگی و ادبی فارسی در اثر مائده‌های زمینی، علاقه، آشنایی و نفوذ فرهنگ و ادبیات غنی ایران بر خود را نشان می‌دهد.

۳- آغاز شدن *مائده های زمینی* با مصرعی از غزل های حافظ و آیه ای از قرآن کریم ، کاربرد و اژگان فارسی ، اشاره های مسقیم به نام خیام ، حافظ، شهرهای شیراز و نیشابور در اثر *مائده های زمینی* و یادآوری علاقه به خیام و حافظ در دیگر آثار ، توسط ژید می تواند دلیلی بر رد تاثیر نفوذ سایر اندیشه های شرقی در این اثر باشد. اگرچه با توجه به ذکر *بیتی* از سعدی در کتاب *مائده های زمینی*، شیوه ی تقسیم این اثر به هشت کتاب (بخش) مانند گلستان سعدی و وجود برخی مفاهیم مشترک در این دو اثر رد تاثیر پذیری ژید از گلستان سعدی قابل تامل است.

۱-۵- روش تحقیق

گردآوری اطلاعات این رساله به روش کتابخانه ای بوده است. یادآوری می شود نسخه های مورد استفاده در این تحقیق عبارتند از:

۱- کتاب *مائده های زمینی* آندره ژید ترجمه ی حسن هنرمندی که به وسیله ی انتشارات امیرکبیر در سال ۱۳۳۴ به چاپ رسیده است.

۲- ترجمه ی رباعیات خیام به قلم فیتزجرالد تصحیح محمدعلی فروغی و قاسم غنی که به وسیله ی انتشارات ناهید در سال ۱۳۷۳ منتشر شده است و

۳- دیوان حافظ از نسخه ی محمد قزوینی و قاسم غنی که در ۱۳۸۱ توسط انتشارات بلادی به چاپ رسیده است.

۱-۶- دلایل انتخاب *مائده های زمینی*

در اینکه پژوهش در این کتاب چه محاسنی می تواند داشته باشد چند مورد را می توان بیان کرد؛ " یکی این که

از مطمئن‌ترین منابع در مورد تاثیر پذیری ژید از ادبیات فارسی این اثر است. *مائده‌های زمینی* یکی از برجسته‌ترین آثار ژید در جهان است که بسیاری آن را در میان "صد اثر برتر جهان" قرار داده‌اند. لذا آشنایی با این اثر مشهور برای افرادی که در حیطه‌ی ادبیات پا می‌گذارند ضروری می‌نماید. شروع این کتاب با "سوره‌ای از قرآن کریم" و "شعری از حافظ" رنگ و بوی فرهنگ ایرانی را به نمایش می‌گذارد. از همه مهم‌تر نام این کتاب که به عقیده‌ی بسیاری برگرفته از سوره‌ی "المائده" است؛ بر م‌طالعات ایرانی-اسلامی ژید صحه می‌گذارد. در نتیجه، یکی از دلایل مهم انتخاب این اثر در میان آثار دیگری که تحت تاثیر فرهنگ و زبان فارسی هستند، استناد نویسنده به مظاهر فرهنگ ایرانی است. از طرفی *مائده‌های زمینی* از مشهورترین آثار ژید می‌باشد که طبق شواهد موجود تاثیر بسیاری بر روی نویسندگان فرانسوی و غیر فرانسوی در سراسر جهان و حتی شاعران و نویسندگان ایرانی داشته است. این اثر در میان آثار ژید- به استثنای سخنرانی‌های او که به صورت مقاله چاپ شده‌اند- تنها اثری است که ژید به سهم ادبیات ایران در افکارش به طور مستقیم اشاره نموده است. اگرچه ژید در آثار دیگرش از جمله در کتاب *بازگشت از شوروی* با اشاره- های گوناگون مانند ذکر ضرب المثلی ایرانی آشنایی خود با این فرهنگ را یادآوری می‌کند. کارشناسان بسیاری *مائده‌های زمینی* را "پیوند میان شرق و غرب" دانسته‌اند. بیشتر ایرانیان نیز ژید را با کتاب *مائده‌های زمینی* می‌شناسند و دانش آموزان ایرانی در سال‌های دبیرستان با این عبارت خو می‌گیرند:

« باید که اهمیت در نگاه تو باش د، نه در آن چیزی که به آن می نگری» (ژید، ۱۳۳۴/۱۹۲۱: ۵۸).

۷-۱- دلایل انتخاب ترجمه‌ی حسن هنرمندی

کتاب مائده‌های زمینی تاکنون چهاربار به فارسی ترجمه شده است:

- ۱- ژید، آندره. (۱۳۳۴/۱۹۲۱). مائده‌های زمینی. ترجمه‌ی حسن هنرمندی. تهران: زوار. (چاپ به زبان اصلی ۱۹۲۱ م.)
 - ۲- ژید، آندره. (۱۳۵۰/۱۹۲۱). مائده‌های زمینی. ترجمه‌ی جلال آل احمد و پرویز داریوش. تهران: رواق. (چاپ به زبان اصلی ۱۹۲۱ م.)
 - ۳- ژید، آندره. (۱۳۳۶/۱۹۲۱). مائده‌های زمینی. ترجمه‌ی سیروس ذکاء و پرویز داریوش. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب. (چاپ به زبان اصلی ۱۹۲۱ م.)
 - ۴- ژید، آندره. (۱۳۳۴/۱۹۲۱). مائده‌های زمینی. ترجمه‌ی مهستی بحرینی. تهران: نیلوفر. (چاپ به زبان اصلی ۱۹۲۱ م.)
- نگارنده ترجمه‌ی حسن هنرمندی را برگزید، چرا که او یکی از اعضای ایرانی عضو "انجمن ژید شناسان" بوده است که ضمن تسلط کافی بر افکار و اندیشه‌های ژید ترجمه‌ی چندین کتاب دیگر او را نیز بر عهده داشته است. پایان نامه‌ی ایشان درباره "تاثیر ادبیات فارسی در آثار ژید" مهمترین دلیل برگزیدن ترجمه‌ی او می‌باشد. در واقع می‌توان گفت آقای هنرمندی بیشترین سهم را در شناساندن ژید به ایرانیان دارد. لذا به نظر نگارنده انتخاب این ترجمه به دلیل تسلط بیشتر آقای هنرمندی به افکار و اندیشه‌های ژید انتخاب مطمئن‌تری است.

